

_____ знамениті українці _____

Ю. Тагліна

МИХАЙЛО
ГРУШЕВСЬКИЙ

Харків
«Фоліо»
2010

Довгі роки згадка про Михайла Сергійовича Грушевського, академіка Всеукраїнської академії наук, академіка Академії наук СРСР, колишнього голови Центральної Ради, славетного історика була у свій час кривою. Чому так сталося?

В «Большой советской энциклопедии» про нього написано так: «Грушевский Михаил Сергеевич — украинский буржуазный историк и историк украинской литературы, один из лидеров украинского буржуазно-националистического движения. В марте 1917-го примкнул к партии украинских эсеров и возглавил буржуазно-националистическую украинскую Центральную Раду, став одним из главных ее идеологов.

...Научное значение трудов Грушевского ограничено тенденциозностью в отборе и обобщении фактов, националистической интерпретацией источников».

А ось що писав про Грушевського І. Крип'якевич у 1935 році: «Грушевський перший поставив українство на Наддніпрянщині «на весь зріст» — вимагав, щоб українці не тільки розвивали все більше свою культуру, але й виступали як самостійна нація на європейському полі. І у своїх історичних

працях, і у численних статтях він усе розбуджував національну свідомість і кликав до праці й організації. Коли ж прийшла революція, він став на чолі нової української держави і з своїми найкращими намірами старався вести її до розвитку та сили.

Та йому не довелося дійти до бажаної мети. Будова, якій присвятив так багато зусиль, упала. А проте ім'я першого Президента української Держави збережеться у вічній пам'яті нашого народу. Він ніколи не забуде Того, що так щиро любив Україну, так багато за неї вистраждав та ціле Своє життя присвятив для її добра».

Сам же Грушевський звертався до українців з такими словами: «Я хочу жити, щоб працювати, страждати і боротись разом з вами».

І сьогодні ми розуміємо, що Грушевський був саме такою людиною, яка жила, працювала, страждала і боролася разом зі своїм народом.

Михайло Сергійович Грушевський народився 17 (29) вересня 1866 року у місті Холм (нині польське місто Хелм), що було свого часу засноване князем Данилом Галицьким, де й провів перші роки свого життя.

Але родина Михайла Сергійовича походила не з Холмщини. «Я походжу з давньої (звісної з XVIII в.), але бідної духовної родини Грушів, пізніше Грушевських, що загніздилася в Чигиринському повіті», — писав Михайло Сергійович в автобіографії.

Якщо казати точніше, то Михайло Сергійович Грушевський походив з козацького роду Грушів-Грушевських. Ще за часів Богдана Хмельницького в історичних спогадах фігурує військовий писар Іван Груша, «чоловік дуже освічений і розумний».

Михайло Грушевський пізніше так писав про свої коріння: «Наша сім'я походить з Чигиринщини. Найстарший осідок її мені відомий в селі Худоліївці, що завдячує своє ім'я, очевидно, сотникові Худолієві, який після Зборівського трактату пробував підняти повстання на Запоріжжі, але програв справу й положив за неї головою. Вся околиця взагалі заселялася в першій половині XVII віку. Чи належали Груші до перших осідників Худоліївки, чи зайшли пізніше, не знаю. Мій далекий родич і приятель Марко Федорович Грушевський, що уродився сам в Худоліївці й збирав відомості про наш рід з клирових відомостей київської духовної консисторії, знаходив у них як найстаршого предка добродія, що підписувався: «Василь Грушѣвъ». Се був мій прадід, дячок, дальше котрого Марко Федорович не міг прослідити сього роду. Але оповідав, що чистячи криницю в Худоліївці чи при якійсь іншій okazji, витягли брус з вирізаним іменем священника Данила Грушевського і роком 1770-им котримсь. Прізвище се взагалі не часте на Україні. В актах мою увагу звертали «бояре Грушівські» з Кобринського повіту XV—XVI вв. Може, наш рід і стояв у зв'язку з ними, але я тому документальних доказів не знаю, правда, що й не шукав за ними».

Батько Михайла, Сергій Федорович (1833—1901), виріс у родині диякона. Свого часу він здобув вищу освіту — закінчив Київську духовну академію, проте після закінчення навчання не став священиком, а почав працювати вчителем словесності. Сергій Федорович був талановитим педагогом. Розпочавши кар'єру звичайним вчителем, він невдовзі вже працював інспектором, потім директором і отримав титул «превосходительства». Саме він склав зразковий шкільний підручник церковнослов'янської мови. Ця його праця мала визнання майже по всій Російській державі і принесла автору чималу славу та гроші.

Батько М. С. Грушевського був людиною спокійною та врівноваженою. Свої сили і любов він витрачав не тільки на родину, а на все, що стосувалося розвитку української нації і культури. Він підтримував зв'язки з багатьма визначними українськими діячами, часто виділяв кошти на громадські потреби. Сергій Грушевський палко любив усе українське і цю любов прививав своїм дітям.

Михайло Грушевський цікавився історією своєї родини. У своїх спогадах він зі слів батька малює колоритні портрети діда та бабусі. «Рід наш був дуже бідний. Він був духовний, але рідко хто з нього доходив до попівства. ...Але дідові моему Федорові пощастила фортуна. Він оженився з Марією Ботвиновською з Суботова — Ботвиновські держали поколіннями парафію в Суботові, і один з них, брат моєї бабки Кирило, зробив кар'єру, ставши впливовою людиною при митрополиті. От завдяки його впливам дід мій рано дістав

парафію [...] Парафію не в Чигиринщині, а під Києвом, в селі Лісниках. Батько мій толкував се так, що Ботвиновський пересунув швагра під Київ, напочаток на лисянську парафію, яка трапилась, згодом сподіваючись перевести на щось краще. Але дід мій не зміг задержати ласки впливового швагра, і се зіпсувало його дальшу кар'єру.

Батько оповідав, що дід був людина характеру легкого, веселого, байдужого до справ житейських, майстер поспівать, і побалакать, і поострословить, притім характеру доволі самостійного.

Бабка моя Марія, в противність дідові, була людина вдачі твердої, владної й хазяйновитої. Я пам'ятаю її трошки, коли вона доживала свої дні в нашій домі в Ставрополі — на мене малога вона робила враження страшної й сердитої — правда, вона тоді була вже на божій дорозі, хорувала, але й перед тим була, мабуть, вдачі не легкої. Мій батько вдався у неї фізично — не в діда, невисокий, шатенуватий, тілистий, тимчасом як дід був «циганкуватий» — худорлявий, чорнявий, жвавий. Але в характері батька було, мабуть, більше від діда, ніж від неї. Він був людиною лагідною, дуже доброю, щирою, хорошим чоловік був».

Михайло Грушевський вважав, що його батько був людиною, якій щастило: «Для тодішніх часів, для того убогого осередку, з якого батько вийшов, се був успіх незвичайний, несказаний, тріумфальний. Батько мусів уважати себе пес-т'єм долі, і думаю, що се ще більше вплинуло на його ясний, сонячний настрій. Скінчивши академію магістром, в 1859 р.

він був призначений «професором» переяславської семінарії, яка саме тоді переносилась до Полтави. Пробув там недовго, щось коло року, і потім був переведений в семінарію київську — викладав літургику, Святе Письмо й інші предмети і вважавсь кандидатом на кафедру академічну.

Про сі часи батько любив оповідати, як про особливо ясну полосу свого життя. Молодого нежонатого професора семінарії радо приймали в домах київського духовенства, в купецьких і міщанських домах Подолу, в сім'ях професорів семінарії й академії. Се був тодішній «русский» чи «руско-малороский» Київ, різко відмежований від польської аристократії й російської бюрократії Липок. Жив у приязні батько також з монашою братією, різними архимандритами й економами Братського монастиря й Лаври, ще по старих студентських зв'язках. Все се була сфера аполітична, без громадських інтересів, настроєна безжурно і радісно, не зачіпала ні тодішній всеросійський радикальний рух, «нігілізм» і боротьбу з ним, ні місцевий український».

Батько розказував Михайлові, що бачив Шевченка, декламував уривки з «Катерини» й «Гайдамаків». До українського слова він ставився з симпатією і разом з певним страхом, очевидно, під впливом балачок в київських «серйозних» кругах про «хохломанство».

Ось як Грушевський характеризував батька і його оточення: «Українську стихію народну любив щиро. Пісень знав силу і співав їх гарно — замолоду мав гарний тенор, співав в академічнім тріо. Любив взагалі українську пісню незвичайно — як весь

той гурток, де він обертався. Поїхати на рибу, десь, з добрим запасом пиття, поспівать і побалакать у веселім товаристві по щирості «вільно» — се була найвища і єдина приємність для нього і для тих кругів, в яких він обертався. Театру там цурались, книжки не любили, громадських тем не дуже зачіпали. Була певна тиха фронда проти російського уряду... До справжньої політики мали справжній жах, як до джерела всяких бід».

Але політика впливала на життя людей, хотіли вони того чи ні.

Після придушення польського повстання у 1863 році російський уряд вирішив зайнятися відродженням «православия и русской народности» в королівстві Польському, і до втілення педагогічної сторони цього плану адміністрація долучила двох професорів Київської академії Є. М. Крижанівського і Ф. Г. Лебединцева. Одного з них було призначено начальником учбової дирекції Сідлецької, другого — Холмської шкіл. Вони почали набирати штати службовців. Охочих було багато. В порівнянні з мізерною платнею, яку отримували професори семінарій і академій, та платня, яку мали виплачувати учителям середніх шкіл у Холмщині, здавалась дуже привабливою.

Так С. Грушевський опинився у Холмі. Він приїхав туди в 1865 році, щоб викладати в уніатській гімназії. У цей же час в місті відкрилися педагогічні курси, і Сергій Федорович став їх директором.

Через рік, 17 вересня 1866 року (29 вересня за новим стилем) в нього народився перший син — Михайло. Хлопчика

похрестили у православної церкві Св. Іоанна Богослова (до речі, на сьогодні це єдина діюча церква у Хелмі). Хрещеними батьками маленького Михайлика стали Юлія Лебединцева з відомого київського роду Григоровичів-Барських та Федір Кокошкин, комісар у селянських справах у Красноставі, місті біля Холма.

«Сім'я, з котрої походила моя мати, була теж духовна, але іншого складу, ніж батькова, — писав Михайло Сергійович у своїх спогадах. — Вона була з західної Київщини, і глибока різниця між київським Подніпров'ям, козацько-гайдамацьким, що вело неустанну боротьбу з польським пануванням, і Київщиною західною, що пасивно і більш-менш покірно зносила се панування, відбивалась також на фізіономії обох сих родів.

Дід мій Захарій Іванович походив з дуже многолюдної родини, котрої гніздо, здається, було в Сквирськiм повіті. [...] Були се люди, очевидно, здібні й енергійні. Дід мій скінчив семінарію, коли се ще було великою рідкістю, визначався любов'ю до книги, особливо любив історію України; виявляв певний український патріотизм і неохоту до Великої Росії, критично дививсь на правительство, але боявся всякої політики [...] дуже сильно. Замолоду, як оповідала бабка, був дуже худий і зомлілий, терпів на болі голови і приливи крові, аж згодом увійшов у силу. Я пам'ятаю його величавим сильним старцем, гарним з себе, трохи орієнтальним в типі.

Навпаки, бабка моя мала характер легкий, трохи амбітний, завсіди привітний і погідний, людина була дуже розумна, тактовна й хазяйновита, невеличка собою, при тім, певно,